

Teorie tekstów kultury

Wykład 1

Rosyjska szkoła formalna

dr Krzysztof Gajewski

1 Kontekst historyczny

- Romantyzm i pozytywizm: celem badań literackich jest wyjaśnienie jego genezy (ewolucjonizm, marksizm, psychologizm, biografizm, psychoanaliza, analiza filologiczna i tekstologia, komparatystyka i „wpływołogia”)
- Przełom antypozytywistyczny
 - Wilhelm Dilthey, Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert — autonomia nauk humanistycznych
 - antypsychologizm Husserla (*Badania logiczne*, 1900-1901)
 - Ferdinand de Saussure (*Kurs językoznawstwa ogólnego*, 1916)
 - Lingwistyka funkcjonalna (Baudouin de Courtenay, szkoła kazańska)
- Opozycja wobec obrazowości **symbolizmu** (*ut pictura poesis*; Aleksander Potiebnia: poezja to myślenie za pomocą obrazów), który porzuca język na rzecz abstrakcyjnych idei (Briusow, Biely, Błok) oraz krytyki impresjonistycznej
- Borys Eichenbaum, Jurij Tynianow, Roman Jakobson, Wiktor Szklowski inspirowali się **futuryzmem** — formalistyczna koncepcja literatury jako mowy autotelicznej i autonomicznej (głosolalie, dziecięce rymowanki, *zaumnyj jazyk*, „słowa na wolności” Filippo Marinettiego)

2 Geneza

- Petersburg, 1914 — Szklowski publikuje „Wskrzeszenie słowa”
- Moskwa, 1915 — Moskiewskie Koło Lingwistyczne: Roman Jakobson, Nikołaj Trubiecki, Boris Tomaszewski, Piotr Bogatyriew

- Petersburg, 1916 — Towarzystwo Badania Teorii Języka Poetyckiego (OPOJAZ): Wiktor Szklowski, Boris Eichenbaum, Jurij Tynianow, Lew Jakubiński

3 Założenia

- Autonomia tworzywa sztuki plam, linii, dźwięków i słów — ważne jest nie „co”, lecz „jak” (Kazimierz Malewicz - suprematyzm; antymimetyzm)
- Emancypacja nauki o literaturze i określenie jej granic: odrzucenie zobowiązań ideologicznych, publicystycznych i dydaktywicznych, a jednocześnie uniknięcie impresyjności krytyki literackiej
- Przedmiotem nauki o literaturze nie jest literatura, ale **literackość** (Jakobson, *Nowiejszaja russkaja poezija*, 1921), to, co stanowi o specyfice literatury, jej odczuwalna forma.
- Istotą literatury jest **język poetycki**, pozostający w opozycji do języka potocznego.
- Język poetycki — **nastawienie** na wyrażanie, język potoczny — nastawienie na komunikację (Później Jakobson łagodzi tę opozycję, dostrzegając w poezji jedynie dominację funkcji estetycznej języka).

4 Sztuka jako chwyt

- Szklowski, *Sztuka jako chwyt*: Istotą literackości i sztuki w ogóle jest **chwyt udziwnienia** (*prijom ostranienija*), defamiliaryzacja, uniezwyklenie, forma utrudniona (por. efekt obcości, *Verfremdungseffekt* Bertolda Brechta).
 - Pozytywistyczna zasada oszczędzania sił twórczych, „automatyzacja zjada rzeczy”
 - Udziwnienie pozwala przedłużyć proces percepcji i wyzwolić ją z automatyzmu — celem jest „widzenie” przedmiotu, a jego „poznawanie”, „uczynić kamień kamiennym” (koń jako narrator u Tolstoja; opis opery w *Wojnie i pokoju*, podróże Guliwera).
 - Poezja jest mową utrudnioną, nieprawidłową.
 - Zamiast opozycji treść / forma należy rozważać opozycję materia / chwyt.
- Sztuka ma odnowić widzenie świata.

5 Teoria procesu historycznoliterackiego

- Jurij Tynianow, *O literaturnom faktie*, 1924: Proces historycznoliteracki poddany jest immanentnym prawom konwencjonalizacji (automatyzacji) i oryginalności (dezautomatyzacji) — zmiana zasady konstrukcyjnej (odsłonięcie któregoś z elementów struktury, np. rymu, poprzez osłabienie jego regularności).
- Motorem napędowym ewolucji literackiej jest parodia, oparta na ruchu kanonizacji i dekanonizacji (Jurij Tynianow).
- **Fakt literacki**: to, co w danej sytuacji odczuwane jest jako literackie, zależy nie tylko od jego immanentnej struktury, ale również od sytuacji społecznej.
- Każdy utwór powinien być interpretowany w ramach odpowiadającej mu historycznej poetyki.

6 Język prozy

- Trzeba odróżnić porządek zdarzeń (fabuła, ang. *story*, fr. *histoire*) od ich językowej prezentacji (sjużet, temat, ang. *plot*, fr. *discours*)
- Fabuła/sjużet = materia/chwyt

- Mechanizmy kompozycyjne na poziomie sjużetu: nowe wtrącone, kompozycja szkatułkowa, dygresje, retardacje, paralelizmy (Szkłowski: Boccaccio, Cervantes, Sterne)
- *Skaz* — iluzja narracji mówionej, gawęda (Eichenbaum, *Iluzja skaza*, 1924; *Jak jest zrobiony „Płaszcz” Gogola*)

7 Upadek

- Rosyjska szkoła formalna zakończyła działalność wraz z wprowadzeniem marksizmu jako oficjalnej metodologii badań literackich w ZSRR na początku lat 30. (kampania antyformalistyczna)

8 Znaczenie i wpływ

- Formalizm doprowadził do wykrystalizowania się teorii literatury.
- Nowe perspektywy dla wersologii, stylistyki, teorii języka poetyckiego
- Szkoła formalna inspirowała narratologię Proppa, dialogiczność Bachtina, New Criticism, Praskie Koło Lingwistyczne i środowisko czasopisma „Tel Quel”.

Literatura

- [1] A. Burzyńska, M. P. Markowski, Teorie literatury XX wieku, Kraków 2009.
- [2] M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, Słownik terminów literackich, Wrocław 1998.
- [3] B. Eichenbaum, Teoria metody formalnej, przeł. R. Zimand, w: jego, Szkice o prozie i poezji, Warszawa 1978.
- [4] Z. Mitosek, Teorie badań literackich, Warszawa 2004.
- [5] S. Skwarczyńska, Kierunki w badaniach literackich, Warszawa 1984.
- [6] W. Szklowski, Sztuka jako chwyt, w: Teoria badań literackich za granicą. Antologia, pod red. S. Skwarczyńskiej, Kraków 1986, t. 2, cz. 3 lub w: Teorie literatury XX wieku. Antologia, pod red. A. Burzyńskiej i M. P. Markowskiego, Kraków 2006.